

І. Х. Баграмян

Доповідна про київське оточення

Штаб ПЗФ
26.9.41

Начальнику Генерального Штабу
ЧА маршалу Шапошникову

Головкому ПЗФ маршалу Тимошенку
карта 500.000

Доповідаю про вихід з оточення військ ПЗФ за період з 17 по 25.9.40 А — займала фронт Кораж, Олексіївка, Ст. Вири, викл. Буринь, Вел. Согірівка. Фланги армії були відкриті, тактичного зв'язку з сусідами не було. Противник основні зусилля спрямував на відсікання флангів своєю мотомехпіхотою і танками. Особливо активні дії виявлялися у напрямі лівого флангу армії.

21 А у складі трьох стрілецьких корпусів і однієї кавгрупи протягом 17.9 відходила під впливом противника на Соп... (нерозбірливо.— Ю. Ш.). Корпуси діяли, не маючи зв'язку між собою і зі штабом армії. По суті, на кінець дня управління в армії було порушене.

Противник вогневий удар спрямовував у стики корпусів, прагнувши до їх роз'єднання та створення умов ізольованого по частинах розгрому армій.

Конотопсько-Роменська група противника дрібними групами прикривала переправу на східний берег р. Сула і поступово висувалася у західному напрямку на рубіж Білоцерківці, Чорнухи.

5 А вдень 17.9 поспішно відкочувалася у південному напрямку, майже не затримуючись на проміжних рубежах. На кінець дня зайняла рубіж Гробарівка, Круто-Ярівка. Армія мала дуже нечисленні з'єднання, а на правому фланзі — перемішування своїх частин з частинами 21 А і зі своїми тилами, які відходили у південно-східному напрямку на Прип'ять. Лівий фланг армії весь час обтікався противником.

Ніяких активних завдань частини 5 А виконати не могли, управління частинами армії було порушене.

37 А на кінець 17.9 займала фронт Святільне, Димерка, Свиносади, Сваром'є, далі по передньому краю Київського УР і по сх. березі р. Дніпро до Жереб'ятин.

Частини правого флангу протягом дня відходили під впливом великих сил противника, а головне, під постійною загрозою обходу флангу зі сходу.

Дрібні частини противника до того часу, використовуючи розрив між 5 та 37 А, проникли у напрямку Яготин і зайняли Ст. Басань, Яготин.

26 А, що обороняла східний берег р. Дніпро на фронті Жереб'ятин, гирло р. Сули, на кінець 17.9 мали вже зламаний передній край оборони у напрямі Ржищев, Переяслав.

38 А своїм правим флангом була відкинута у північно-східному напрямку.

Лівифлангова група військ 38 А після безуспішних атак, перейшла до оборони і, будучи сама атакована, відходила на фронті Броварки, Кобеляки, на північний-схід.

2. Рішення комфронту на вихід з оточення

За цих обставин комфронт генерал-полковник т. Кирпонос прийняв наступне рішення на загальне виведення військ з оточення (оточеного кільця):

21 А, відійшовши протягом ночі з 17 на 18.9 на рубіж Брачинці, Гніденці, своїми головними силами повинна була завдати удару в загальному напрямку Ромни, назустріч удару, який застосував 2 кк зі сходу у напрямку Ромни.

5 А, вперто затримуючись на проміжних рубежах, з метою забезпечення відходу частин 21 А завдати допоміжного удару в напрямі Лохвиці.

37 А, вивівши війська з Київського УР і створивши ударне угруповання до 2—3 сд, почати вихід з оточення у загальному напрямку Яготин, Пирятин за 5 армією, становлячи 2 ешелон з'єднань, які виходять з оточення.

26 А, поступово відводячи свої сили з рубежу р. Дніпро, створити ударне угруповання до 2 сд і діями його з рубежу р. Оржина у напрямку Лубни прорвати кільце оточення на лубенському напрямку.

Протягом дня 19.9 постаратися міцно замкнути цей напрям. Прорив через Чорнухи містить у собі елемент раптовості і, крім того, біля р. Чорнухи легко форсувати верхів'я р. Многа.

На основі цього рішення, командарм 5 ген.-майор Потапов береться збивати загони, які повинні рухатися у першому ешелоні і здійснити прорив.

Я, будучи викликаним до командуючого фронтом, призначаюсь командиром роти НКВС, яка є охороною Військової ради. Рота повинна була йти у другому ешелоні разом з Військовою радою.

Не встиг я прийняти командування ротою, як зчинилася паніка серед червоноармійців та командирів, які знаходилися на висотах західніше Городище і в самому Городищі. Як з'ясувалося пізніше, противник, до батальйона мотоциклістів з мінометами, переправившись через р. Многа біля Мелехи, наступав на Городище з півночі.

Генерал-полковник Кирпонос, який викликав мене, поставив моїй роті завдання — негайно розгорнутися і, наступаючи на висоти зх. Городище, зайняти їх, навести порядок. Генерал-майор Тупиков* вказав мені, що моя рота, всупереч первісним начеркам, повинна наступати у першому ешелоні (ешелоні прориву).

Рота моя розгорнулася і швидко вийшла на вказані висоти. До мого виходу на висоти генерал-майор Алексеев за власною ініціативою спинив натовп червоноармійців, які бігли, і, очоливши їх, повів у наступ. Моя рота швидко змішалася із загonom т. Алексеева і ми з ним швидко попрямували через зруйновану переправу біля Мелехи на пн.-сх. берег р. Многа і в сутінках оволоділи висотами на північ від Мелехи. На цих висотах німці залишили багато трупів, один міномет, до десяти мотоциклів та багато інших предметів озброєння і військового спорядження. Нами було взято у полон 5—6 мотоциклістів.

З моменту змішання роти з неорганізованою масою бійців я остаточно втратив управління ротою.

Після приведення у відносний порядок бійців, які вийшли в район Мелехи, ми продовжували рух на Сенча... При дальшому просуванні на північний-схід до нас приєднався полковник Рогатин зі своїм загonom з прикордонників.

Незважаючи на мої, генерал-майора Алексеева та полковника Рогатина зусилля, нам не вдалося протягом ночі налагодити організований рух. До світання, майже некерованою масою, ми підійшли до Сенча з раніше визначеним рішенням — раптово атакувати німецький загін, що займав Сенча, і захопити переправи. Атака виявилася невдаю. Противник помітив наш підхід до мосту і відкрив сильний вогонь. Атака остаточно захлинулася. Почалися пошуки переправ через досить болотисту долину річки Сула на північ та південь Сенча.

Другі та наступні ешелони стали підходити до річки Сула пізні-

* Начальник штабу ПЗФ.

ше. Причому, як стало відомо пізніше, один з цих ешелонів, який йшов з Військовою радою, о 15.00 20.9 потрапив в оточення танків, бронемашин і мотопіхоти противника в гаях на північ або північний схід Дрюковщина (закреслений текст: «Точною напрямку руху Військової ради і району їх оточення противником ніхто не знає, поки не вдалося встановити»). За свідченням очевидців, у цих гаях німці впритул вогнем кулеметів і гармат з танків розстріляли багато людей.

Яка доля випала членам Військової ради фронту — нікому не відомо. Врятувалися тільки окремі групи і одиниці у цивільному одязі під виглядом місцевих жителів.

Найбільш слабо зайнятою виявилася ділянка р. Сули, викл. Сенча, викл. Снятин. Приблизно через цю ділянку й вийшло з оточення понад три тисячі чоловік. Серед тих, хто вийшов з оточення, генерал-майори Алексеев, Волкоружбенко, Калінін, Петухов, Данилов, Панюков, бригадний комісар Іванов, полковник Захватаєв та багато інших комісарів та політпрацівників.

Німці дуже вигідно для себе використали болотисту долину р. Сула. Вони міцно зайняли усі мости через річку невеликими загонами при підтримці танків, а інші сили розташувалися у глибині за річкою як рухливий резерв. Долина так заболочена, що сама по собі становить велике затруднення для форсування.

Відсутність танків і артилерії та засобів переправи за цих обставин призвела до того, що жодному із загонів не вдалося силою зброї захопити переправи і вийти з оточення.

З оточення вийшли лише ті, хто непомітно для противника знайшов глухе місце переправи і через стежки перебрався на східний берег річки. Частина людей пройшла через мости, які утримувалися німцями, але вже переодягненими у цивільний одяг під виглядом місцевих жителів.

Моїй групі кількістю 50 чоловік вдалося в ніч на 21.9 переправитися через р. Сула біля Лучка... 24.9 вийшли в Гадяч, у розташування своїх військ.

3. Вихід в район Городище (18—19.9.41)

Після того як армії одержали окремі бойові накази на вихід з оточення, штаб фронту, розділившись на дві групи, вийшов у вихідний район для дальшого просування.

Основна група штабу фронту на чолі з Військовою радою, з настанням сутінків, попрямувала з Верхиярівки на Пирятин. На той час вся дорога на Пирятин ґрунтовно була запруджена легковими та вантажними машинами, тракторами і візками, які йшли наввипередки у 3—4 ряди.

Вся ця некерована маса ринула на вузькі нечисленні вулиці Пирятин, прагнучи якомога швидше досягти переправи через р. Удай на східній околиці міста. З величезними зусиллями автоколоні штабу фронту (без полку охорони) вдалося пробратися на східну околицю Пирятин.

У Пирятині, після довгих пошуків, був знайдений штаб 289 сд. Ця дивізія, єдина з усіх з'єднань 21 і 5 армій, яка зберегла боєздатність, повинна була в ніч на 18.9 почати наступ по північному березі р. Удай на схід. Слідом за нею повинні були рушити Військова рада фронту, штаб фронту і всі тили 21 та 5 армій.

Друга група штабу фронту — тиловий ешелон, основним напрямком для виходу з оточення мала наступ (смугу наступу.— Ю. Ш.) 5 армії.

5 армія, зустрівши опір невеликої групи противника на східному березі р. Удай, звернула всіма силами з свого напрямку на південь. Тиловий ешелон штабу фронту через це вимушений був також пря-

мувати на Пирятин, ще сильніше посилюючи хаос, що почався, і безладдя в місті.

Рівно о 3.00 18.9 рух почався.

Військова рада з частиною начскладу управління фронту, йдучи за штабом 289 сд, послідовно переходила з одного пункту в інший.

Вісь пересування компункту командира 289 сд — Високе, Дейманівка, Куреньки, Піски, Поставники, Городище — одночасно була маршрутом прямування Військової ради фронту, а також усіх тилів і дезорганізованих частин 5 і 21 армій, які відходили у безладді.

Приблизно о 9.00 18.9 у повітрі з'явилося до 15—20 бомбардувальників противника, які піддали досить сильному бомбардуванню переправи через р. Удай і Пирятин, колони автомашин, які витягнулися з міста, головним чином скупчення автотранспорту. В результаті цього бомбардування виникла паніка. Величезна кількість машин була підпалена і ще більша — відрізана й продовжувала залишатися на місці без руху.

Після виходу на меридіан Куреньки рух частин 289 сд., а також усіх, які йшли за ними, відбувався під безперервним фланговим обстрілом мінометного вогню противника, аж до виходу у Поставники. На цьому відрізку авіація противника безкарно проводила кілька повторних нальотів, громлячи залишки нашого автотранспорту та матчастини, що збереглася.

В Куреньки було залишено величезну масу автомашин, з яких частина була знищена нами, а частина розбита й підпалена авіацією противника.

З Куреньки вдалося вивести незначну кількість автотранспорту і ще менше матчастини.

Після Куреньки я особисто бачив тільки шість бронемашин з полку охорони штабу фронту, кілька кулеметних комплексних установок на вантажних машинах і 2—3 рації.

На ранок 19.9 Військова рада фронту, яка супроводжувалася трьома бронемашинами, прибула у Городище, туди ж на 13.00 прибули Військова рада і штаб 5 армії, командування і штаб 31 ск. Причому, із складу 5 армії не було жодної частини чи маленького підрозділу, які хоча б якось організаційно зберегли себе.

Зусилля оперативного відділу штабу фронту, а потім і дії командирів штабів 5 армії та 31 ск, спрямовані на поспішне формування частин з дезорганізованої маси бійців та командирів, ні до чого не привели.

4. Вихід з оточення (19—26.9)

У другій половині дня 19.9 становище вимальовувалося у такому вигляді:

Лубни зайняті противником. До 30—40 танків з батальйоном піхоти ще вдень 17.9 прорвали фронт загону генерал-майора Алексеєва і відкинули його на захід від Лубни. Точного розташування загону Алексеєва ніхто не знає. З показань окремих червоноармійців, які намагалися прорватися у напрямку Ромни, відомо про наявність дрібних груп противника на південному березі р. Удай, від її гирла і до Куреньки.

Північний берег р. Многа на ділянці Загребелля, Чорнухи зайнятий мотомехчастинами противника нестановленої чисельності.

Всі мости і переправи через річку на цій ділянці — зірвані.

На вечір 19.9 за пропозицією начштабфронту генерал-майора Тупикова і командарма 5 генерал-майора Потапова намітилося рішення, яке зовсім не відповідало становищу, — зробити спробу прорватися з кільця оточення через Чорнухи.

Ці спроби робилися не раз під час руху і в самому Городищі, «нові формування» мали живучість всього 3—4 години.

Протягом 18 і 19.9 рації штабу фронту, що збереглися, безперервно добивалися зв'язку з 21, 37 і 26 арміями. Жодна з рацій не відповідала, у той час як радіозв'язок з 40 і 38 арміями функціонував нормально. Самостійного зв'язку штаб фронту з вечора 17.9 не мав зовсім.

Таким чином, можна сказати, що з моменту віддання наказу на вихід з оточення, штаб фронту втратив управління 21, 37 і 26 арміями і лише з полудня 19.9 увійшов у безпосереднє спілкування із штабом 5 армії, яка не мала на той час жодної частини.

Вихід з оточення штаб-артму* 21

О 17.00 17.9 в штаб 21 було направлено заст. начальника оперативного відділу штабу ПЗФ полковника Захватаєва із завданням вручити останній бойовий наказ комфронту на вихід 21 А з оточення і особисто виходити з оточення у складі штаб-артму 21.

Штаб 21, за даними на 16.00, знаходився в Кроти. Полковник Захватаєв прибув у Кроти о 20.00. Причина пізнього прибуття — забитість доріг тилами 21 і 5 армій, що відходили на Пирятин. В Кроти штаб-артму не було, він виїхав в район Пирятин. У Гурбинці полковник Захватаєв зустрів штаб 66 ск. Орієнтував його про завдання армії за наказом фронту. О 23.00 наказ комфронту було вручено в Калиновому мості командарму 21.

Командарм 21 генерал-лейтенант Кузнецов ще до приїзду т. Захватаєва прийняв рішення про вихід 21.9 у загальному напрямку на південь від Ромни.

Штаб армії командарм вирішив виводити у кінному строю переправою через р. Удай. Мотивування — противник добре знає про наш намір прорватися через переправи біля Городище і тому (переходити.— Ю. Ш.) у брід, а автотранспорт, радіостанції та обоз штаб-артму направити через мости біля Пирятин і далі — по східному березі р. Удай на Озеряни.

О 4.00 18.9 штаб і Військова рада армії, кількістю до 120 чоловік, до 60—70 чол. червоноармійців ескадрону охорони штаб-артму виїхали за маршрутом Калиновий міст, Каплиці, радгосп Ставчани, Богдани, Світличне, Озеряни.

Вночі марш проходив цілком благополучно, на деяких ділянках користувалися провідниками з місцевих жителів.

Вранці і вдень 18.9 кінна група йшла поза дорогами, по балках. Приблизно з 7—8 часто противник виявляв рух штаб-артму і в ряді пунктів у районі Білоцерківці та на підході в Дошенки не раз обстрілював вогнем з кулеметів, автоматів, мінометів. Жертв не було. Йшли повільно, з розвідкою і обережно. О 15.00 після інтенсивного обстрілу групи штаб-артму при переході з однієї балки в іншу командарм 21 вирішив дати перепочинок коням і затримався до темноти в одній з балок у районі на південний-схід Дошенки. Однак противник провів розвідку боєм мотопіхоти, і протягом двох годин тут продовжувався бій. У групі, в результаті бою, був один убитий політрук. За весь день штаб-артму не мав зв'язку з своїми військами, не знав, як проходить вихід з оточення.

Після наступу темряви група підготувалася до виходу з балки для дальшого руху на Озеряни. Противник на кількох машинах з піхотою оточив з двох сторін балку і, розставивши кулемети та автоматників, ракетами перекрив вихід кінної групи. Під перехресним вогнем група почала на повних алюрах виходити з балки.

Військова рада 21 армії виїхала з балки першою, на чолі кінної групи. Яким було даліше становище штаб-артму 21 до цього часу встано-

* Штаб-артму — скорочене словосполучення від «штабу армії».

вити не вдалося. В цьому бою у полковника Захватаєва було підбито коня, і дальший вихід він робив пішки. На полі бою німці робили обхід, ланцюгом і проїздом на машинах, і частина бійців та командирів, які залишилися на полі бою (без коней), напевно, була взята у полон. В момент відходу полковник Захватаєв пролежав під пластами зжатої жита разом з командиром ОЗАД старшим лейтенантом Чаєвим і одним червоноармійцем з ескадрону охорони штарму 21. Німців було до 60—80 чол. і, напевно, всі п'яні. Під час дальшого руху полковника Захватаєва по маршруту Синяківщина, Хорбиця, Макушиха, Свиридівка, Луценко, Андріївка, Ростишівка, Гадяч — ніяких даних про штарм 21 і Військову раду армії, а також про корпуси армії зібрати не вдалося.

Висновки

Основною причиною (закреслено: «поразки». — Ю. Ш.) оточення чотирьох армій фронту і нездатності 5 і 21 армій до виходу з оточення є надто запізніле прийняття рішення на залишення Києва та вихід з оточення.

Основним і грізним противником, який призвів до втрат боєздатності частинами 21 та 5 армій, виявився не стільки противник, який вийшов на тили, скільки сильна група його військ, що наступала з півночі проти цих армій. Під ударами цієї групи 5 і 21 армії безперервно відкочувалися на південь, весь час зазнаючи великих втрат. Виснаження дійшло до такої межі, що ще до виходу пересувних груп противника в тил 21 і 5 армій, останні майже повністю втратили свою боєздатність. Поява ж дрібних груп мотомехчастин противника в безпосередньому тилу наших військ ще більшою мірою прискорила темпи їх деморалізації. На початок виходу з оточення боєздатність зберегла лише одна 289 сд, яка обороняла район Пирятин.

З оточення виходила безформна і дезорганізована маса, яку становили переважно тили.

Заступник начальника штабу ПЗФ генерал-майор
Баграмян

Ю. О. Шульмейстер (Львів)

До відновлення історичної правди

Доповідна, що публікується вперше, колишнього заступника начальника штабу Південно-Західного фронту генерал-майора Івана Христофоровича Баграмяна, згодом маршала Радянського Союзу про обставини оточення німецькими військами чотирьох армій цього фронту становить особливий інтерес для відновлення історичної правди про одну з найбільш трагічних подій 1941 р.

Відомо, як вплинули на наступні події відхилення Сталіним позиції командування Південно-Західного фронту про відведення військ з напівоточеного Києва та запізнений дозвіл на відхід, коли кільце оточення замкнулося. Однак, до цього часу залишаються актуальними проблеми викладу та аналізу істинних обставин оточення і наступних подій. В дванадцятитомній історії другої світової війни ці події, по суті, не висвітлені, а лише згадані певними штрихами¹. Ось як розповідається у цьому ж виданні про дії командування та військ

¹ Див.: История второй мировой войны. 1939—1945.— М., 1975.— Т. 4.— С. 85.